

ПРОТИРІЧЧЯ С. ПЕТЛЮРИ І Є. ПЕТРУШЕВИЧА В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ АКТУ ЗЛУКИ

У статті розкриваються відносини між лідерами Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки в умовах реалізації засад соборності у 1919 р. Аналізуються причини та наслідки протиріч у взаєминах С. Петлюри і Є. Петрушевича.

Ключові слова: С. Петлюра, Є. Петрушевич, Директорія, Східна Галичина, Українська Національна Рада.

Протягом тривалого часу українці перебували у складі різних держав: Литви, Польщі, Австро-Угорщини, Росії. Однак прагнення незалежності не зникало, а залишалося важливим імперативом національного буття. Кінець Першої світової війни, розпад столітніх імперій сприяли пробудженню національної свідомості підкорених народів. У результаті революційних подій у Габсбурзькій імперії було проголошено Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР) в Галичині. Виникнення даного державного утворення збіглося в часі з протигетьманським повстанням під проводом Директорії в Наддніпрянщині, унаслідок якого було ліквідовано Українську Державу П. Скоропадського й відновлено Українську Народну Республіку (УНР). Ці знакові події поклали початок складному об'єднувачому процесу двох українських республік в одне ціле.

22 січня 1919 р. УНР і ЗУНР задекларували злуку в соборну незалежну державу. Однак, незважаючи на це, обидві республіки продовжували жити власним життям, а протиріччя, що існували між їхнім керівництвом, іноді не знали меж. На це впливала низка об'єктивних і суб'єктивних факторів: неприйнятне ставлення Антанти до українського визвольного руху, небажання Директорії вступати в боротьбу проти Польщі, ворожість лідерів УНР і ЗУНР й особисто С. Петлюри і Є. Петрушевича. Їхні особистісні орієнтири, світогляд, бачення перспектив державного розвитку залишили помітний слід у політичному, економічному, військовому житті українських держав. Тому метою мого дослідження є виділення низки найбільш вагомих протиріч між керманічами УНР і ЗУНР — С. Петлюрою і Є. Петрушевичем.

Дане питання не один раз порушували українські історики — М. Литвин і К. Науменко, В. Солдатенко, О. Павлишин, В. Лозовий та інші¹. Вони дослід-

* Тимченко Роман — к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України, roma_timchenko@ukr.net

¹ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — 368 с.; Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. — К., 1999. — 976 с.; Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. — Львів, 2013. —

жували взаємини лідерів обох держав у контексті тих проблем, які відображали у своїх роботах. Однак праці, яка б повністю розкривала характер відносин С. Петлюри з Є. Петрушевичем, немає.

22 січня 1919 р. на Софіївській площі Києва відбулася історична подія — УНР і ЗУНР об'єдналися в одну соборну державу. Відповідно до домовленостей, Західно-Українська Народна Республіка стала Західною областю УНР (ЗОУНР) і отримувала широку автономію. Слід відзначити, що голова УНРади Є. Петрушевич на святкування не прибув, а відправив делегацію на чолі з Ю. Бачинським. Свідчень, які б розкривали причини такого рішення немає, однак можна припустити, що він або не вірив в об'єднання з УНР, або ж зневажливо ставився до чільників наддніпрянської влади. Адже ще напередодні протигетьманського повстання серед галицьких політиків панувала думка, що будь-яка зміна влади призведе до занепаду української державності, та й соціалістична налаштованість лідерів Директорії їм не подобалася.

Проведені заходи не утворили нової держави, а тільки намітили шлях до її заснування. Здійснити це мали Установчі Збори, час і спосіб скликання яких визначав уряд. А до того вся влада у Східній Галичині залишалася за Українською Національною Радою (УНРада) й Радою Державних Секретарів (РДС). Тому об'єднання УНР і ЗУНР не вирішило ряд принципово важливих завдань, що тільки ускладнювало їх подальше співробітництво. Не було розроблено механізму регламентування відносин між Наддніпрячиною й Східною Галичиною. Прийнятий 28 січня 1919 р. на Конгресі трудового народу закон про форму влади лише поглибив розкол². Формально УНРада отримала змогу впливати на політичне життя Наддніпрящини через свого представника в Директорії. Навпаки, влада останньої, що проголошувалася верховною, не поширювалася на західноукраїнські землі, які відповідно до історичних умов, культурних і соціальних відмінностей у житті українських республік мали отримати територіальну автономію. Таким чином, незважаючи на об'єднання обох частин в одне ціле, кожна продовжувала проводити власний політичний курс.

Лідери УНР і ЗУНР — С. Петлюра і Є. Петрушевич — відіграли значну роль у формуванні політики обох держав. Президент УНРади, який виріс в умовах конституційної монархії, здавна звик жити за законами й дотримуватися їх. Світогляд Головного Отамана, навпаки, формувався в умовах цілковитої сваволі російського самодержавства, де нормативні акти часто не виконувалися. Тому Є. Петрушевич, прийшовши до влади основну увагу приділив розвитку державного життя й проведенню політико-правових реформ. Директорія ж уособлювана насамперед С. Петлюрою, практично не займалася даним питанням, оскільки весь час змінювала місце свого перебування. Зовнішньополітичні орієнтири обох чільників також формувалися за імперської доби. Тому цілком

400 с.; *Лозовий В.С.* Внутрішня і зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). — К., Кам'янець-Подільський, 2005. — 224 с.

² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. — Т. 2. — К., 2006. — С. 467.

виправдані надії Головного Отамана у війні за державність на Польщу, а Президента УНРади — на російські сили (більшовицькі або ж денікінські).

Перша зустріч С. Петлюри і Є. Петрушевича відбулася 27 лютого в Ходорові під час приїзду місії Ю. Бартелемі, яка мала врегулювати польсько-український конфлікт у Галичині. Головний Отаман висловив віру у єдність українців і радив членам галицької делегації прийняти пропозиції генерала Ю. Бартелемі, бо це, на його думку, відкривало шлях до визнання України в Європі та для отримання військової допомоги. Є. Петрушевич керувався власними мотивами, бо населення Галичини не зрозуміло б інших дій. Маючи досить велику армію, майже на рівних тримаючись у боротьбі з поляками, він не хотів віддавати Львів і найбагатший промисловий Дрогобицько-Бориславський басейн супротивникові. Тому переговори з місією Ю. Бартелемі завершилися без укладання угоди. Генерал вимагав лише поступок, водночас не давав конкретних обіцянок.

Незважаючи на неприйнятну відповідь, при від'їзді С. Петлюра сказав: «Прошу від мене Секретаріат повідомити широкі круги населення Західної Области УНР, що Соборна Україна й її Влада Директорія — зробить все, аби допомогти населенню Західної Области УНР хлібом та харчами»³. Дійсно, уряд УНР надавав грошову й продовольчу допомогу Східній Галичині, однак відсутність бухгалтерських документів не дозволяє встановити обсяги реальної допомоги наданої Наддніпрянщиною своїм західним побратимам.

4 березня 1919 р. Є. Петрушевич подякував С. Петлюру за теплі слова й підкреслив, що воїни УГА братимуть приклад із Головного Отамана й підуть у бій за будь-яким його наказом⁴. Однак це були тільки декларації, насправді ж Галицька армія ніколи не виконувала розпоряджень С. Петлюри.

10 березня Виділ УНРади своїм рішенням призначив Є. Петрушевича представником ЗОУНР у Директорії. Наступного дня до Наддніпрянщини виїхала галицька представницька делегація з метою ознайомлення з політичним і міжнародним становищем та для налагодження адміністративних та фінансових справ. 12 березня 1919 р. Є. Петрушевич увійшов до Директорії як представник Галичини. У Проскурові відбулося перше й останнє засідання Директорії в повному складі. Пізніше даний орган уже ніколи не збирався в такому представництві, бо частина її членів на чолі з С. Петлюрою опинилася в Рівному, а Є. Петрушевич й О. Андрієвський займалися державними справами в Станіславові.

Галицькі лідери не сприймали соціалістичну ідеологію Директорії, водночас наддніпрянці не могли погодитися з незалежним становищем ЗОУНР і весь час намагалися обмежити її автономію. З цією метою була створена спеціальна ревізійна комісія, а прем'єр УНР Б. Мартос зволював з наданням фінансової допомоги уряду ЗОУНР. Фактично функціонували два окремих центри, які не бажали йти на компроміс. Відрізнялися й закони, які були прийняті на теренах

³ Република. — 1919. — 1 марта.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3505. — Оп. 1. — Спр. 36. — Арк. 52 зв.

обох українських республік. Більшість державних актів Ради Народних Міністрів стосувалися Наддніпрянщини, а Ради Державних Секретарів — Галичини.

Одним із найсуттєвіших проявів протистояння став виступ 29 квітня 1919 р. в Рівному командувача Північної групи армії УНР отамана В. Оскілка. Він заарештував усіх міністрів на чолі з прем'єром і проголосив себе Головним Отаманом. В. Оскілко вимагав припинення міжпартійної боротьби й усунення соціалістів від влади. У результаті цього С. Петлюру й А. Макаренка він «виключив» зі складу Директорії, а Є. Петрушевичу запропонував стати президентом республіки й прибути до Рівного⁵. Чи була між ними попередня домовленість, не з'ясовано. Проте отамана не підтримало військо, а виступ був нейтралізований контррозвідкою С. Петлюри. В. Оскілку висунули звинувачення в державній зраді, і він утік до Польщі.

9 червня 1919 р. сталася ще одна важлива подія, яка вплинула на подальший розвиток взаємовідносин УНР і ЗУНР й особисто Головного Отамана й Президента УНР-Ради. Перебуваючи в Заліщиках, Є. Петрушевича проголосили Диктатором ЗОУНР⁶. В умовах відступу обох українських армій ця подія була вимушеним кроком і реально нічого не змінювала, оскільки фактично без попередньої згоди лідера Наддністріянщини і так не вирішувалося жодне питання в державі, водночас вона загострила відносини з С. Петлюрою і його оточенням.

15 червня 1919 р. від проводу ЗОУНР до уряду УНР надійшло повідомлення про призначення Є. Петрушевича Диктатором. Через день на засіданні Ради Народних Міністрів було вирішено вимагати від Директорії виклику Є. Петрушевича для пояснень у цій справі. Оскільки наддніпрянське керівництво вважало, що з припиненням існування УНР-Ради й Ради державних секретарів влада формально перейшла до уряду УНР.

Наддніпрянці звинувачували шойно утворену Диктатуру в нелегітимності прийняття цього рішення, адже за нього мали проголосувати вісім державних секретарів ЗОУНР. Соціал-демократа С. Вітика цікавило, хто може її відкликати⁷. У відповідь Є. Петрушевич констатував, що, приймаючи Диктатуру, він обумовив її функціонування, а в разі покращення становища Західної області УНР вона буде ліквідована. Виділ і Рада Державних Секретарів продовжують існувати, але їх діяльність «завішена» та «після дотичного закону веде і заступає Президію Виділу У.Н.Ради лише сам президент У.Н. Ради»⁸.

27 червня 1919 р. С. Петлюра направив Є. Петрушевичу телеграму-запрошення на засідання Директорії до Кам'янця-Подільського. Диктатор відмовився через становище на фронті й приїзд місії Антанти. Він телеграфував: «Якщо лиш мій виїзд стане можливим радо приїду, щоби положити кінець без основним і

⁵ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. 257. — Оп. 2. — Спр. 1403. — Арк. 1.

⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 13.

⁷ Там само. — Ф. 3933. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 5.

⁸ Український козак. — 1919. — 27 червня.

для обох сторін шкідним непорозумінням»⁹. Напевно, він не хотів іти на компроміс із С. Петлюрою або ж не виключав свого арешту.

У відповідь на проголошення Є. Петрушевича Диктатором, 4 липня 1919 р. в складі уряду УНР був утворений керівний орган у справах Галичини. «Відповідно до актів 3 і 22 січня 1919 року про злуку Української Народної Республіки з Галичиною, в складі Міністерства Української Народної Республіки утворити Міністерство Західної Области (Галичини), через яке відбуваються всі урядові зносини з Галичиною». Воно мало складатися з міністра та його помічника й чотирьох департаментів: фінансового, товарообміну, комунікацій та військового постачання. На чолі міністерства став галицький діяч С. Вітик¹⁰. У той же час Є. Петрушевича було позбавлено членства в Директорії. Колишній старшина УСС І. Сіяк хотів заарештувати Диктатора.

Проголошення Диктатури українським політикумом було сприйняте неоднозначно. Галичани захищали Є. Петрушевича, і цей політичний акт вважали законним. Зокрема, М. Лозинський, аналізуючи постанову від 9 червня, відзначив, що «наука державного права признає стан найвисшої державної конечности, в яким той, хто має владу, має моральне право вийти поза межі закона, коли сього вимагає оборона держави»¹¹. Тому цілком зрозуміло, чому Є. Петрушевич став Диктатором.

Друковане видання УГА «Стрілець» також захищало Є. Петрушевича, стверджуючи, що президент УНРади не присвоїв собі владу насильно і не ліквідував уряд, а саме останній надав йому таких надзвичайних повноважень відповідно до складного міжнародного становища¹².

Наддніпрянці, навпаки, звинувачували Є. Петрушевича в антиукраїнській діяльності й узурпації влади, а також наголошували на негативному ставленні населення до диктатури. І. Мазепа констатував, що ніхто з членів Виділу Національної Ради не брав участі в ухваленні такого рішення, і тому акт 9 червня був незаконним. За його словами, через утворення диктатури УНРади перестала виконувати владні функції, а тому вони повинні перейти до Директорії¹³.

Таким чином, наддніпрянські діячі та галицькі соціал-демократи негативно оцінили щойно утворену диктатуру Є. Петрушевича. У той же час 7 травня вступив у дію «Закон про зміни в персональному складі Директорії», коли С. Петлюра фактично перебрав на себе диктаторські повноваження. Адже жодна постанова Директорії УНР не ставала чинною без підпису Головного Отамана,

⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 132.

¹⁰ Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. — 1919. — 1 серпня. — Вип. 28. — С. 202.

¹¹ Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. — Нью Йорк, 1970. — С. 107.

¹² Стрілець. — 1919. — 9 липня.

¹³ Мазепа І. Україна в боротьбі і бурі революцій, 1917–1921. — К., 2003. — С. 225–226.

що суперечило принципу рівноправності її членів¹⁴. А 13 травня постановою Директорії з її складу було усунуто О. Андрієвського.

Перші місяці після об'єднання показали наскільки різними були УНРада й Директорія, хоч Є. Петрушевич і увійшов до складу останньої. Галичани не бажали втручання наддніпрянського уряду у внутрішні справи, уряд УНР ніяким чином не міг встановити власного контролю в Західній області.

Згода Антанти на окупацію Східної Галичини поляками, відступ Дієвої армії до Збруча вимагали від урядів УНР і ЗОУНР ведення чіткої скоординованої політики. Представники УНР неодноразово закликали Є. Петрушевича перевести Галицьку армію на територію Наддніпрянщини. Однак навіть після невдалого Чортківського наступу Диктатор не поспішав із переводом УГА за Збруч.

Є. Петрушевич, насамперед, ужив необхідних заходів для можливого переходу до Румунії. Лише після того, як румуни відмовилися пропустити Галицьку армію на свою територію, Диктатор вирішує шукати порятунку за Збручем. Своє зволікання він пояснював тим, що представники УНР вели демагогічну агітацію про розпад ЗОУНР, наддніпрянські агенти намагалися підірвати бойову міць Галицької армії, а вороги ЗОУНР знайшли собі притулок на Великій Україні. Він ставив цілком слушні й актуальні запитання: «Що буде з галичанами на Великій Україні?», «Як поставиться до галичан наддніпрянське населення?», «Як складеться співпраця українських урядів?», «Чи забезпечить уряд армію?», «Що, буде робити людність Галичини під владою поляків, поки УГА перебуватиме по Великій Україні?»¹⁵. Диктатор виходив із практики непримиримого ставлення обох урядів один до одного й недовіри наддніпрянського населення до галичан. Адже на початку липня для допомоги армії УНР УГА вислала бригаду УСС, яка зайняла Чорний Острів. Згодом через вороже ставлення місцевого населення бригаду довелося повертати назад до Галичини. Та й вступати в боротьбу з більшовиками Є. Петрушевичу не дуже хотілося.

Розглядав Диктатор і можливість союзу з Радянською Росією. Однак радянська сторона висунула неприйнятні умови: розрив із С. Петлюрою й перехід УГА під єдине командування Червоної армії. До Чорткова прибула навіть делегація від Радянської Росії, але Є. Петрушевич її не прийняв.

Тому 4 липня 1919 р. командування Галицької армії надіслало С. Петлюрі телеграму, у якій зазначалося, що під натиском польських військ, за браком амуніції й інших матеріалів, УГА змушена перейти річку Збруч і шукати допомоги у Великій Україні. НКГА звернулася до Головного Отамана з проханням виділити для Галицької армії для дислокації простір між Збручем та лінією Сатанів–Борщівка–Городок–Купінь–Смотрич–Черч–Голосків–Кам'янець–Подільський.

¹⁴ Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. — 1919. — 11 липня. — Вип. 22. — С. 153.

¹⁵ Цит. за: *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ–Одесу. — Мюнхен, 1946. — Кн. 2, Ч. 3. — С. 51.

Командування армії УНР згодилося прийняти УГА «як братню, і всім їй допоможе, що в його силах. Головний Отаман дає розпорядження в цій справі належним установам і має тверду надію, що тимчасове лихо зміниться й обидві армії, з'єднавшись в одне нерозривне ціле, в скорому часі побачать кращі дні»¹⁶. Уже 8 липня 1919 р. перша галицька бригада перейшла Збруч і направилася до Проскурова.

Є. Петрушевич ще деякий час вагався переводити через річку основні сил УГА, особливо коли дізнався про утворення Міністерства у справах ЗОУНР на чолі з С. Вітиком, активним борцем з галицькою диктатурою. У той час для наддніпрянської армії ситуація погіршилася, вона вже не могла самостійно протистояти більшовикам і виникла загроза поразки. Тому 9 липня на спільному засіданні Директорії й уряду УНР було ухвалено рішення розпочати переговори з Є. Петрушевичем. З цього дня наддніпрянські представники стали переконувати Диктатора й НКГА у важливості переходу УГА до Наддніпрянщини. Лише після тривалих умовлянь представників наддніпрянського уряду й армії на чолі з С. Петлюрою вдалося переконати Є. Петрушевича про перехід УГА Збруча.

С. Петлюра пообіцяв Диктаторові змінити кабінет міністрів, яким той був незадоволений, скасувати Міністерство у справах Галичини. До того ж Головний Отаман запевняв, що стане «ціла Україна проти більшовиків», вказуючи на повне об'єднання й спільну мету¹⁷.

Після прийняття Є. Петрушевичем відповідного рішення про перехід УГА на Наддніпрянщину було видано наказ відіслати за Збруч 500 жандармів для обстеження виділеного УГА району та підготовки плацдарму для перевезення державного майна. 14–15 липня відбулися засідання кабінету міністрів за участю С. Петлюри, на одному з них прийняли постанову про заборону наддніпрянській пресі критикувати Є. Петрушевича.

16 липня 1919 р. розпочався перехід Галицької армії на територію Великої України. «Були то страшні дні. З одного боку напірали Поляки, з другого большевики. Територія обох українських держав займала дуже малий простір по обох боках Збруча. На тім просторі чути було гук гармат і від сходу і від заходу...», — писав очевидець тих подій О. Назарук¹⁸. Галичани «відступали не як воїни-оборонці рідної землі, а неначе злодії, що накоїли лиха на чужій землі і мусять крадькома втікати. Тоді ми перший раз не як одиниці, а як маса, як українське військо, почуяли наглядно, які ми чужі були на своїй землі. Ми зійшли в очах світа на більшовицьку банду», — з сумом констатував український громадський діяч того часу М. Євшан¹⁹. Сам перехід тривав три дні. Обидві армії зберігали свою окремість. УГА підпорядковувалася Начальній Команді Галицької армії, на чолі якої стояв генерал-четар М. Тарнавський.

¹⁶ Цит. за: *Мазена І.* Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. — С. 224.

¹⁷ Цит. за: *Назарук О.* Рік на Великій Україні. — Відень, 1920. — С. 180.

¹⁸ *Назарук О.* Вказ. праця. — С. 182.

¹⁹ *Євшан М.* Великі роковини України: (1 листопада 1918 до 1 листопада 1919): З новим роком боротьби Галицької Української Армії. — Відень, 1920. — С. 5.

Придніпрянська — Штабу Дієвої армії під командою генерал-майора В. Тюнника.

Для забезпечення спільних дій галицької й наддніпрянських армій 12 серпня був створений Штаб Головного Отамана (ШГО). Його керівником став генерал М. Юнаків, а квартирмейстером В. Курманович. За таких обставин УГА опинилася в ситуації подвійного підпорядкування: політично підлягала Диктатору ЗОУНР Є. Петрушевичу, а оперативно — Штабу Головного Отамана. Надалі це негативно позначалося на розгортанні спільної боротьби, адже Є. Петрушевич міг віддати наказ Галицькій армії, оминаючи ШГО.

Головний Отаман на офіційному рівні демонстрував доброзичливе ставлення до Диктатора та військового командування ЗОУНР. 18 липня він запросив до себе Диктатора та керівництво УГА на урочистий прийом. 20 липня на честь прибуття галичан відбувся урочистий вечір в міському театрі Кам'янця-Подільського, де виступили артисти Нового Львівського театру при НКГА²⁰. Після вистави на сцену піднялися С. Петлюра та Є. Петрушевич, які у своїх правилах намагалися демонструвати порозуміння, але насправді прослідковувалася різновекторність позицій обох лідерів. Головний Отаман наголошував, що об'єднані війська здобудуть Київ і вихід до Чорного моря, а Диктатор був більш стриманим у своїх заявах, однак знов-таки відмітив, що «ми переможемо й здобудемо Галичину»²¹. Це зайвий раз підкреслює головне завдання УГА — визволення Наддністряни, а перебування армії у Великій Україні розглядалося як тимчасове явище.

Приїзд до Кам'янця Є. Петрушевича надав насаги консервативним і правим політичним силам, які сформували Український національно-державний союз (УНДС). На початку серпня його представники подали С. Петлюрі свій програмний документ «Записку Головної ради Національно-державного союзу», де критикували соціалістичну політику Директорії й Ради Народних Міністрів, а також вимагали вирішення земельного питання та впорядкування фінансової системи. У своїй діяльності «права» опозиція тісно співпрацювала з галицьким проводом і намагалася його використати для повалення наддніпрянської влади.

Галицькі соціалісти С. Вітик і О. Безпалко навпаки стали публічно виступати за ліквідацію диктатури й уряду ЗОУНР, а на їх місці створити єдине українське управління. Складалося враження, що уряд УНР готовий підтримати ці позиції. Є. Петрушевич, не виключаючи збройного перевороту, наказав галицьким частинам розташуватися в районі Кам'янця-Подільського. Особливо дратувало галичан перебування в місті загону І. Сіяка, який у червні намагався арештувати Диктатора. НКГА вимагала від Директорії його видачі, щоб судити, як дезертира. Врешті 28 липня 1919 р. на засіданні Ради Народним Міністрів вирішили відправити загін І. Сіяка на Жмеринський фронт²².

Тим часом і провід УНР не довіряв Диктатору, а особливо галицькому війську, що розташувалося поблизу міста. Зважаючи на це, С. Петлюра направив

²⁰ Павлишин О. Вказ. праця. — С. 222.

²¹ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Вказ. праця. — Львів, 1998. — С. 222.

²² Лозовий В. Вказ. праця. — С. 88.

Є. Петрушевичу листа, у якому закликав звільнити район Кам'янця-Подільського від бригади УСС, щоб покласти край небажаним розмовам, які не дають можливості працювати на користь держави. 4 серпня Диктатор відповів Головному Отаману, що бригада УСС не залишить вказаного району через небезпечні чутки про замах на галицький уряд і можливий несподіваний наступ поляків²³. Не дивлячись на позалаштункову взаємну неприхильність, публічно обидва лідери демонстрували шанобливе ставлення: один до одного вони зверталися «пане Президенте», «Пане Головний Отаман».

Однак ситуація продовжувала загострюватися. Є. Петрушевич, якого підтримувала права опозиція, домагався від С. Петлюри виконання умов переходу Галицької армії Збруча та негайного проголошення курсу на демократію й парламентаризм. 17 серпня Диктатор звернувся до С. Петлюри з вимогою змінити кабінет міністрів, ліквідувати Міністерство в справах Галичини й покращити фінансування УГА.

Нарешті 28 серпня голова Ради Народних Міністрів Б. Мартос подав у відставку. Основна причина, безперечно, полягала в неможливості співпраці прем'єра УНР з Диктатором. Він принципово відмовлявся робити будь-які кроки назустріч Є. Петрушевичу. Головою уряду УНР став І. Мазепа. Однак Диктатор залишився незадоволений, бо більшість міністрів зберегли свої посади. На його думку, тільки лібералізація кабінету могла допомогти в переговорах з Антантою.

Незважаючи на численні протиріччя між обома урядами, першочерговим завданням українських армій було визначення напрямку спільного удару. Головному Отаману запропонували декілька планів військової кампанії: похід на Київ; похід на Одесу та Херсон. С. Петлюра вважав найважливішим — здобуття Києва. Більшість політиків і військових — як наддніпрянців, так і галичан не підтримували його. НКГА планувала, що в першу чергу йти на Одесу, бо там не буде сильного опору й клімат м'якший, а морем можна отримати військову допомогу. М. Капустянський припускав, що спочатку слід взяти під контроль усе Правобережжя й прикритися хоч на деякий час Дніпром, щоб мати змогу мобілізуватися та налагодити державну працю²⁴. Зрештою, за наполяганням С. Петлюри 12 серпня Штаб Головного Отамана видав наказ про наступ українських армій, де основним напрямом удару визначено взяття Києва, а побічним — Одеси²⁵.

Похід на Київ виявився найбільш успішною операцією об'єднаних українських військ, але під тиском добровольчих військ А. Денікіна затриматися у місті на довго не вдалося. Численні наради восени 1919 р. за участю наддніпрянських та галицьких політиків, аби підняти бойовий дух армії та надихнути населення на подальшу боротьбу, не мали успіху. Продовжували домінувати відцентрові тенденції. С. Петлюра закликав Є. Петрушевича вступити у війну проти денікінців, але той довго вагався.

²³ ЦДАВО. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 119–120.

²⁴ Капустянський М. Вказ. праця. — Кн. 2, ч. 3. — С. 104–105.

²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 151.

Для покращення відносин із галичанами 13 вересня 1919 р., зважаючи на постійний тиск Є. Петрушевича, уряд УНР ухвалив постанову про скасування до 20 жовтня Міністерства в справах ЗОУНР, яке стало «камнем спотикання» у двосторонніх відносинах. Залишок виділених для галичан коштів було вирішено передати новоутвореному Комітету у справах допомоги біженцям, до якого мали ввійти як наддніпрянці, так і галичани²⁶.

Українсько-білогвардійська війна формально вже розпочалася. С. Петлюра вирішив самостійно видати звернення до населення із закликом об'єднати всі національні сили проти окупаційних військ. 22 вересня 1919 р. було перехоплено наказ А. Денікіна про наступ Добрармії на українські позиції, який датувався ще 4 вереснем 1919 р. Наступного дня відбулося спільне засідання Директорії, уряду УНР і галицьких представників на чолі з Є. Петрушевичем. Диктатор нарешті зрозумів, що домовитися з денікінцями не вийде й тому дав згоду на оголошення війни ЗСПР.

24 вересня був оприлюднений маніфест, у якому С. Петлюра й Є. Петрушевич закликали населення України боротися «за демократичні здобутки української революції». Подальший хід подій показав, що війна УНР проти ЗСПР була безперспективною. Озброєні Антантою денікінські війська, маючи кількісну перевагу, впродовж жовтня завдали низку відчутних ударів українським частинам. Ускладнювала становище українських армій і епідемія тифу.

18 жовтня Диктатор, боячись наступу поляків, без відома наддніпрянського уряду наказав галицькій залозі в Проскуріві залишити місто й вирушити в похід. Він відкликав з фронту 3-й курінь 11 Стрийської бригади й перевів її до Кам'янця для зміцнення своєї охорони, що ще більше загострило протистояння українських урядів. Наддніпрянці звинуватили галичан і в недостатньо активній боротьбі з Добрармією. Зокрема, 22 жовтня ШГО висунув претензії НКГА, вказуючи на слабкий наступ на добровольців, який не приніс жодних наслідків. Начальна Команда наголосила на поганому забезпеченні армії з боку УНР. Таким чином, навіть в умовах складного становища на фронті лідери обох республік не змогли визначити спільну стратегію й тактику боротьби за українську державність.

Погіршення стратегічної ситуації ще більше підірвало дух українських армій, загострювалися суперечності між урядом УНР і Диктатором. У таких складних умовах 25 жовтня 1919 р. була скликана Державна нарада в Кам'янці-Подільському для «в'яснення всього, що зроблено досі в державному будівництві і координації всіх сил в діяльності в майбутньому»²⁷. С. Петлюра і Є. Петрушевич у своїх виступах говорили про єдність думок та про спільну мету — досягнення незалежності Соборної України²⁸. Зокрема, Головний Отаман наголошував, що в обох арміях панує гармонія, згода й національний могутній дух,

²⁶ Там само. — Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 83; Там само. — Спр. 214. — Арк. 2.

²⁷ Там само. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 148. — Арк. 20.

²⁸ Biblioteka narodowa w Warszawie. — Archivum im. Tarasa Szewczenki. — Скр. 20.X.1. — Арк. 54–54 зв.

здобуття самостійності об'єднує всі політичні та громадські організації. Його підтримував Є. Петрушевич. Усі чутки відносно непорозумінь українських урядів вважав «плодом інтриг» ворогів України. Прем'єр І. Мазепа вказував, що галичани ведуть боротьбу за ті ж самі високі ідеали, що й жителі УНР, тільки не вірять у перемогу.

Головний Отаман розумів, що успішне розгортання воєнних дій з білогвардійцями залежить тільки від єдності внутрішнього фронту. У листі до А. Лівницького він писав, що з Є. Петрушевичем у нього хороші стосунки й слухи про денікінський настрій УГА не відповідають дійсності. Та, насправді, бажане видавалося за реальність. Наміри галицького командування йти на переговори з А. Денікіним зміцнювалися з кожною новою поразкою українських армій, хоча між Є. Петрушевичем і С. Петлюрою намітилася перспектива співробітництва. 1 листопада відбулося свято з нагоди річниці Листопадової революції у Львові. Вони разом брали участь у церемонії й приймали парад галицьких частин²⁹. Однак ці акції слугували лише прикриттям глибоких протиріч у таборі українських політиків і тієї кризи, у якій опинилася українська армія.

2 листопада М. Тарнавський звернувся до Є. Петрушевича з приводу складного становища армії. Він вимагав розпочати переговори з Добрармією, аби «оминути» катастрофу. Наступного дня в Жмеринці О. Лисняк повідомив Диктатора про зв'язки УГА з денікінцями. Тоді Є. Петрушевич скликав на нараду представників Галицької армії для обговорення можливого союзу з білогвардійцями. У результаті гострої дискусії вирішили добиватися від представників уряду УНР розпочати переговори з А. Денікіним.

Тим часом за пропозицією командуючого армією УНР В. Сальського 4 листопада 1919 р. скликали нову нараду в Жмеринці, на якій були присутні С. Петлюра й Є. Петрушевич, а також військові й цивільні керманічі української держави. М. Тарнавський й А. Шаманек не з'явилися. У ході наради Диктатор ЗОУНР отримав телеграму, в якій говорилося, що в разі неприйняття визначеного рішення НКГА буде сама вести переговори. «Пан Тарнавський сміє в такій скрутній хвилині ставити мене в таке важке положення і посилає мені погрози, — говорив Є. Петрушевич. — Я витягну як найдалі йдучі консеквенції». Для нього такий перебіг справ також був неприємним.

Наступного дня командувач УГА відправив нову делегацію на чолі з А. Ерле вести переговори з представниками Збройних сил Півдня Росії. 6 листопада 1919 р. на ст. Зятківці повноважні делегати генерала М. Тарнавського підписали угоду між УГА й Добровольчою армією. За цим договором Галицька армія переходила в повному складі в розпорядження керівництва ЗСПР через коменданта військ Новоросійської області.

С. Петлюра, дізнавшись про «зраду» командувача УГА, вимагав від Є. Петрушевича розстрілу. Однак Диктатор відмовив, посилаючись на європейські закони й правила війни. Він вважав, що подальшу долю генерала має вирішити суд. Усе ж 11 листопада Є. Петрушевич і С. Петлюра наказали арештувати

²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1113. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 59.

М. Тарнавського та осіб, які брали активну участь в укладанні цієї угоди, як зрадників держави³⁰. Отже, усіх причетних до цієї справи притягли до відповідальності. На чолі УГА став генерал О. Микитка, а шефом штабу генерал Г. Ціріц.

Суд над М. Тарнавським і А. Шаманеком відбувся 13–14 листопада. Їх понизили в посадах, але реабілітували. Навряд командуючий УГА укладав угоду з Добрармією з власної ініціативи, адже Є. Петрушевич намагався якнайшвидше ліквідувати протиденікінський фронт. Та й М. Тарнавський на судовому засіданні підтверджував, що підписував договір з відома Є. Петрушевича, який дав згоду на переговори ще на нараді в Жмеринці³¹.

Після укладання сепаратної умови НКГА з Добрармією, С. Петлюра спробував провести мобілізацію до війська української інтелігенції та урядовців. Але це йому не вдалося зробити, бо до служби погодилося лише 30 осіб. Усі заклики до галичан про перехід до Дієвої армії не мали успіху³². 10 листопада С. Петлюра надіслав телеграму до НКГА, у якій обіцяв узяти УГА під свій захист і розпочати боротьбу проти політичних провокаторів. Виявилося, що й ця акція не дала результату. Тоді Головний Отаман вирішив добитися прихильності населення. У спеціальному зверненні він нещадно критикував дії М. Тарнавського та повідомляв про скасування укладеної угоди³³.

На питання, чи Галицька армія має намір продовжувати боротьбу проти денікінців за соборну Україну, Головний Отаман відповіді так і не отримав. 12 листопада С. Петлюра скликав останню нараду урядів УНР і ЗОУНР та військового командування, однак ніяких спільних рішень там не прийняли. Галичани вимагали негайного включення до Директорії свого представника, зміни уряду, призначення міністром фінансів повпреда Наддністрянщини, а С. Петлюру усунути від оперативних справ і залишити йому лише титул «Головного Отамана». І. Макух звинуватив уряд УНР у бездіяльності 18-ти «діловодів», оскільки всі справжні міністри втекли за кордон³⁴. Коли С. Петлюрі стали відомими домагання галичан, він відповів: «Відійти завше легше, а відповідальність? Я її беру на себе і в слушний момент сам дам справоздання зі своєї роботи перед народом, представленим в організованому вигляді». На закінчення Головний Отаман додав: «Я сьогодні так зроблю, я сам і відповім, коли цього буде треба, за свою діяльність»³⁵. С. Петлюра був упевнений, що Є. Петрушевич, залишаючи Україну, передасть керівництво Галицькою армією йому, і вважав, що його «задача і зусилля в тому, щоби, переборовши внутрішні

³⁰ ЦДАВО України. — Спр. 60. — Арк. 165; ДАЛО. — Ф. 257. — Оп. 1. — Спр. 159. — Арк. 7.

³¹ Центральний державний історичний архів м. Львів (далі — ЦДАЛ). — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 149. — Арк. 1.

³² ЦДАВО України. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 63. — Арк. 104–105.

³³ ЦДАЛ. — Ф. 760. — Оп. 1. — Спр. 37. — Арк. 4–4 зв.; Денник Начальної Команди Української Галицької Армії [1919–1920 рр.]. — С. 109.

³⁴ Назарук О. Вказ. праця. — С. 297–299.

³⁵ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С. 161.

труднощі, довести справу до спасення Галицької армії і використання її для цілей Соборної України»³⁶.

Тому 12 листопада 1919 р. Рада Народних Міністрів запропонувала Є. Петрушевичу підпорядкувати Галицьку армію Головній команді УНР, тобто С. Петлюрі, але хворий Диктатор, боячись арешту, виставив охорону з вірних стрільців. Він категорично відмовився передати команду Головному Отаману. З огляду на складне становище, Є. Петрушевич перестав вірити у відбудову України: «Сьогодні думати про самостійність України є прямо фантазія. Ми не доросли до самостійности (!), тому на разі мусимо погодитися на мою думку тільки на автономію. Самостійну Укр. [аїнську] Державу ми зможемо добувати аж за кілька десятих літ»³⁷.

Цього ж дня відбувся останній виступ Є. Петрушевича перед старшинами, у якому він відзначив, що повністю підтримує союз з Добровольчою армією. Довідавшись про небезпеку захоплення Кам'янця-Подільського поляками, Диктатор одразу відправив посланця до Вінниці, дозволивши таємно вести з білогвардійцями переговори від імені УГА. 17 листопада 1919 р. представниками УГА був укладений новий договір з Добрармією, який збігався в основних положеннях з попереднім³⁸.

Згодом Є. Петрушевич виїхав за кордон і продовжував свою діяльність в еміграції. Він не поставив над УГА свого заступника й не надав ніяких директив щодо подальших дій. Фактично Галицька армія на чолі з генералами О. Микиткою та Г. Ціріцом залишилася без політичного проводу. В Україні поширювалася інформація, що Диктатор спільно з А. Денікіним для боротьби з більшовиками мав висадити військовий десант із колишніх полонених галичан в Одесі. Про це згадується в січневому листі С. Петлюри до М. Тишкевича, однак ці припущення виявилися безпідставними³⁹.

Таким чином, як С. Петлюра, так і Є. Петрушевич не хотіли поступатися своєю владою. Внаслідок недовіри, протистояння, складних зовнішньополітичних обставин вони так і не змогли об'єднати дві українські республіки в одне ціле. Навіть в умовах перебування обох урядів в одному місті не вдалося подолати ті розбіжності, які існували. Не було створено одного уряду, Штаб Головного Отамана так і не став верховної військовою владою. С. Петлюра і Є. Петрушевич більше думали про свій вплив, а ніж про загальноукраїнські інтереси. Кожен намагався використати іншого в досягненні поставлених цілей. Тому не дивно, що восени 1919 р. соборницькі зусилля УНР і ЗУНР логічно підходили до свого завершення. Зрозумівши це, Є. Петрушевич виїхав до Відня, а С. Петлюра згодом вирушить до Варшави.

³⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3809. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 10.

³⁷ Боротьба. — 1919. — 14 листопада.

³⁸ ЦДІАЛ. — Ф. 760. — Оп. 1. — Спр. 37. — Арк. 3.

³⁹ Там само. — Ф. 681. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 7.

ПРОТИВОРЕЧИЯ С. ПЕТЛЮРЫ И Е. ПЕТРУШЕВИЧА В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ АКТА ВОССОЕДИНЕНИЯ

Роман Тимченко (кандидат исторических наук, научный сотрудник Института истории Украины НАН Украины, roma_timchenko@ukr.net)

В статье раскрываются отношения между лидерами Украинской Народной Республики и Западно-Украинской Народной Республики в условиях реализации принципов соборности в 1919 г. Анализируются причины и последствия противоречий во взаимоотношениях С. Петлюры и Е. Петрушевича.

Ключевые слова: *С. Петлюра, Е. Петрушевич, Директория, Восточная Галиция, Украинский Национальный Совет*

THE CAUSES AND CONSEQUENCES OF CONFLICT IN THE RELATIONSHIP S. PETLIURA AND E. PETRUSHEVYCH IN THE CONDITIONS OF REALIZATION OF ACT OF REUNION

Roman Tymchenko (Ph.D. in History, Institute of History of the NAS of Ukraine, roma_timchenko@ukr.net)

The relationship between the leaders of the Ukrainian People's Republic and the West Ukrainian People's Republic in implementing the principles of catholicity conditions in 1919 have been described in the article. The causes and consequences of conflict in the relationship Petliura and E. Petrushevych have been analyzed.

Keywords: *S. Petliura, E. Petrushevych, Directory, Eastern Galicia, Ukrainian National Rada.*